

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/42983>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-06 and may be subject to change.

Limburgse voornaamwoorden

Roeland van Hout

Sterke varianten, van noord naar zuid

Elke taal kent voornaamwoorden. De bekendste zijn voornaamwoorden als 'ik' en 'jij'. Behalve dat ze onmisbaar zijn in de menselijke communicatie, hangen voornaamwoorden samen. Ze vormen een systeem of paradigma zoals dat ook wel wordt genoemd. Een mooie eigenschap is dan ook dat ze netjes opgesomd kunnen worden.

Hieronder staat een deel van de persoonlijke voornaamwoorden van het Nederlands, het Genneps, het Heerlens en het Maastrichts. Het gaat om de persoonlijke voornaamwoorden als onderwerpsvorm, ook wel de nominatieve vorm genoemd, zoals in *ik loop, hij zwemt, jullie drinken melk*. Een tweede kenmerk is dat het om de sterke vormen gaat, dat wil zeggen om vormen die op zichzelf kunnen staan. Op de vraag *wie heeft dat gedaan?* kan het antwoord luiden *wij*, maar niet *we*, of *zij*, maar niet *ze*. *Wij* en *zij* zijn de sterke vormen omdat ze op zichzelf kunnen staan.

Tabel 1

<i>Nominatief, sterke vormen</i>	standaarttaal	Gennep	Heerlen	Maastricht
Enkelvoud eerste persoon	ik	ik	ich	iech
Enkelvoud tweede persoon	jij	gij	doe	diech
Enkelvoud derde persoon	zij hij	zij hij	zie heë	zij/zie heer
Meervoud eerste persoon	wij	wij	vier	veer
Meervoud tweede persson	jullie	gillie gullie	gier	geer
Meervoud derde persoon	zij	zij	zie	zij/zie

De spelling van de dialectvormen in dit overzicht is overgenomen uit de woordenboeken voor respectievelijk het Genneps (Van Dinter e.a. 1993) en het Heerlens (Veldeke Heële 2000) en de grammatica van het Maastrichts (Aarts 2002). Wat valt te zien in de tabel met sterke, nominatieve vormen ofwel de sterke subjectvormen? Het Genneps, uit de kop van Limburg, lijkt meer op de standaardtaal dan op het Heerlens of Maastrichts. Afgezien van uitspraakverschillen, gaat het om g-vormen in de tweede persoon enkelvoud en meervoud in het Genneps, versus j-vormen in de standaardtaal. Beide vormen hebben historisch gezien dezelfde oorsprong.

Het Heerlens en het Maastrichts vertonen onderling overduidelijk overeenkomsten. Opvallend is de *ch*-vorm bij *ich*, maar zeker zo opvallend zijn de onderlinge verwante *doe*- en *diech*-vormen. Verder zijn er in Zuid-Limburg vormen eindigend op *r* (*heer*, *veer*, *geer*), die we in andere delen van het Nederlandse taalgebied niet kennen.

Kortom, de voornaamwoorden in het zuidelijk deel van Limburg vormen een afwijkende groep in de Nederlandstalige dialecten. Dat zuidelijk deel is een buitenbeentje, zo zou men kunnen zeggen, en dat komt prachtig naar voren in Schrijnen (1920), die zich uitgebreid bedient van de resultaten van de *SGV*-enquête.

Wat gebeurt er nu met de vormen van het persoonlijke voornaamwoord als we van de kop van Nederlands Limburg naar het diepe zuiden reizen? Ergens ligt de grens tussen de noordelijke en de zuidelijke dialecten. Waar loopt bijvoorbeeld de grens tussen *ik* en *ich*? Die grens is de bekendste van het Limburgse dialectgebied, nl. de Uerdinger linie (zie ook de bijdrage van Cromptoets in deze bundel). Loopt daar dan ook de grens tussen de noordelijke en zuidelijke Limburgse dialecten? Dat zou mooi zijn, ook al omdat die isoglosse zo duidelijk doorloopt in het Duitse taalgebied, als deel van de Rijnlandse waaier. Daan (1968) en Cornelissen (2002) leggen daar dan ook de grens, maar Van Ginneken (1913) niet.

Maar er zijn ook andere vragen, bijvoorbeeld over de subjectvorm van de tweede persoon enkelvoud. Het gaat om het onderscheid tussen *du*- en *dich*-vormen. Hier lijkt zich een verschuiving voor te doen, vergelijkbaar met de opkomst van *bun* als subjectvorm in de Nederlandse standaardtaal. Een tweede vraag is of de grens tussen de *gij*- en *du*-vormen niet een groter gewicht moet worden toegekend dan tot nu toe werd aangenomen. Weg met de Uerdinger linie en leve de *du/gij*-grens?

Nog lang niet alle vragen zijn beantwoord met betrekking tot de Limburgse dialecten. Gelukkig biedt de *SGV* een rijke databron, een stevig ijkpunt uit een verder verleden. De vergelijking met recentere gegevens brengt de dynamiek aan het licht van de hedendaagse dialecten. Die is groter dan vaak wordt aangenomen. In de voornaamwoorden vinden we veel variatie en veel veranderingsprocessen. Een opmerkelijke rol is overigens weggelegd voor *bun* als nominatieve vorm in de dialecten.

ten, ook in Limburg. Je moet er je oor even voor te luisteren leggen, maar onvervalste dialectsprekers uit Limburg gebruiken in hun dialect soms *bun*. Dat blijkt ook uit onderzoek van Chantal Mulders, die in het kader van haar bachelor taalwetenschap onderzoek deed naar de dialecten tussen Venlo en Bergen, in Noord-Limburg dus. Zij trof verschillende dialectsprekers die *bun* als dialectvorm voor het subject van de derde persoon meervoud opgaven. We vinden dat niet terug in de Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten (= SAND) op kaart 2.3.7.2 (zie Barbiers et al. 2005: 47), hoewel Cornips (2001) *bun* aantrof in het gesproken Heerlens Nederlands. De SAND laat zien dat *bun* intussen veelvuldig aangetroffen wordt in de dialecten in Nederland. In de *SGV* is nog geen spoor te vinden van deze verandering, ook niet in de Brabantse *SGV*-gegevens.

De eerste persoon enkelvoud

Het meest aansprekende resultaat van de *SGV*-enquête was de vastlegging van de Uerdinger linie ofwel Uerdinger lijn in het Nederlandse taalgebied, waarin het subjectspronomen van de eerste persoon enkelvoud een kernrol vervult. Ten noorden zegt men *ik*, ten zuiden *ich*. Opvallend is dat er geen aanwijzingen zijn dat er veranderingen optreden in de loop van deze linie. Op Kaart 1 is te zien dat deze stabiele grens ten zuiden van Venlo loopt.

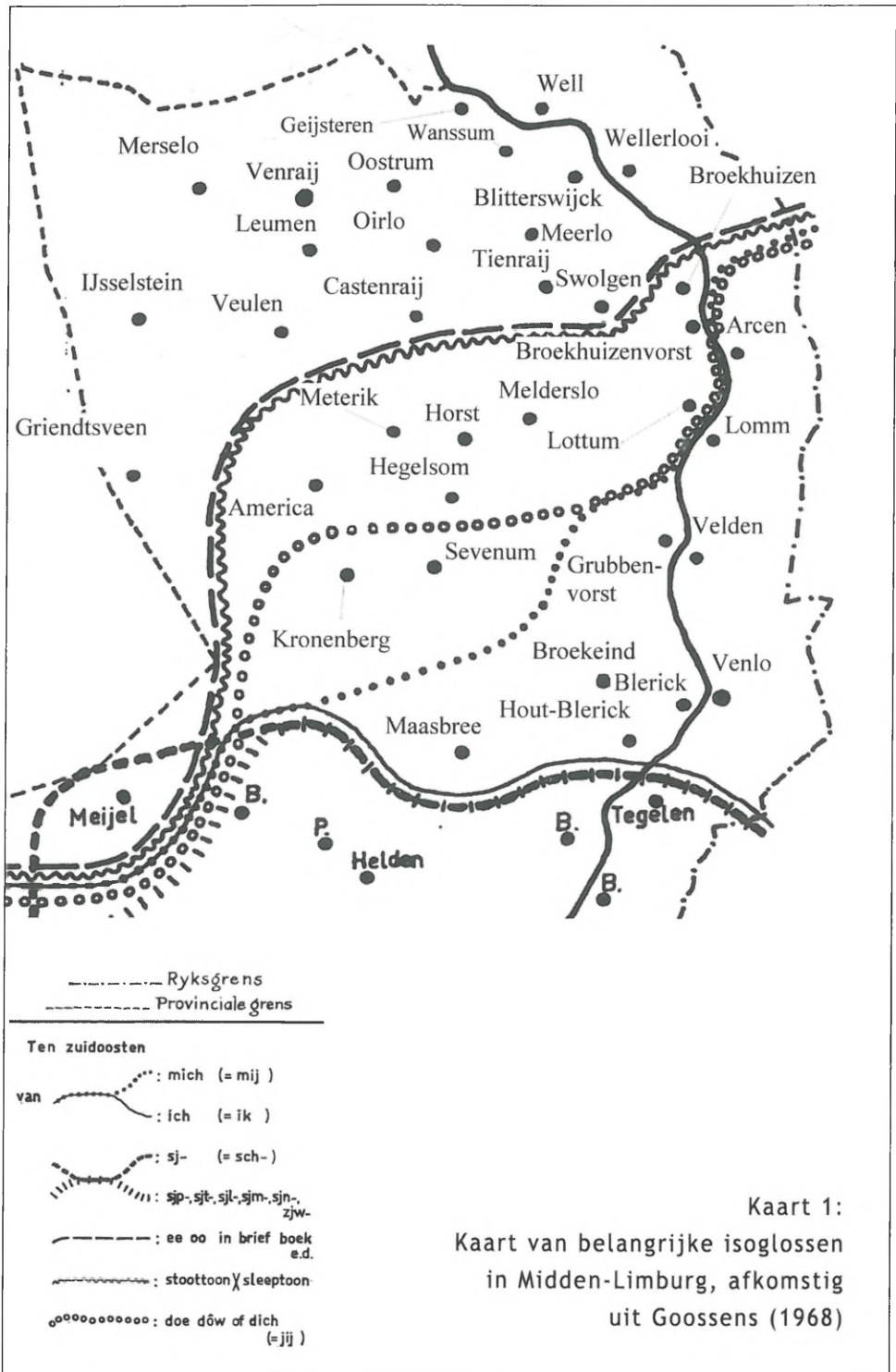
Aan Duitse kant spreekt het gewicht van deze taalgrens voor zich, maar is dat ook zo aan Nederlandse kant? Aan de Nederlandse kant onttrekt zich het objectsppronomen van de eerste persoon enkelvoud aan de Uerdinger linie. In Nederlands Limburg tekent zich een apart, noordelijker liggend *mich*-kwartier af, waarin zich ook Venlo bevindt. Hier vinden we *mich*-vormen in plaats van *mij(n)*-achtige vormen. Voor Van Ginneken (1913) markeert de *mich*-grens de bovengrens van de zuidelijke dialecten in Limburg. Sterker nog, dit is de bovengrens van wat hij Limburgse dialecten noemt.

De volgende kaart brengt de *ik/ich*-grens en de *mij(n)/mich*-grens duidelijk in beeld. Deze kaart komt uit Goossens (1968), waarbij ter informatie de noordelijker plaatsnamen voluit staan weergegeven. Het is de duidelijkste kaart die er is voor de isoglossen in Midden-Limburg (zie pagina 132).

De kaart van Goossens (1968) geeft de toestand weer zoals ook Schrijnen (1920) die aantrof, maar er is één kanttekening. Goossens (1968:66) meldt dat in 1953 in de Reeks Nederlandse Dialektatlassen zowel *mich* als *mej* voor Sevenum werden opgetekend, waarbij *mich* als de jongere vorm wordt gekenmerkt. Hij concludeert hieruit dat de verandering zich tussen 1914 en 1953 heeft voltrokken.

Zoals hiervoor al gemeld heeft Mulders in het kader van haar bachelor werkstuk taalwetenschap een onderzoek gedaan naar het grensgebied van het Kleverlands en het Zuidnederfrankisch in Nederland. Ze heeft vele plaatsen bezocht en in elke

Kaart van belangrijke isoglossen in Midden-Limburg

plaats meerdere (bij voorkeur 10) toevallige jongere en oudere dialectsprekers ondervraagt over hun dialectgebruik van de persoonlijke voornaamwoorden. De Uerdinger linie ligt nog steeds waar hij lag. Er is de laatste honderd jaar in dat opzicht niets veranderd. De gegevens bevestigen dat Sevenum nu *mich* gebruikt. Alle andere plaatsen blijven waren ze waren, maar Sevenum is definitief over naar het *mich*-kwartier. Kronenberg is niet apart onderzocht, maar dat was ook al niet zo in de *SGV*.

De verandering van Sevenum is opvallend, maar op zichzelf geeft dat geen argument ten gunste van de Uerdingerlinie of de *mich*-isoglosse als scheidslijn tussen de noordelijke en zuidelijke Limburgse dialecten. Wat in het voordeel van de Uerdinger linie heeft gesproken, is het belang dat de Duitse dialectologie eraan hechtte. Misschien is hieraan vanuit het perspectief van het Nederlandse Limburg te veel waarde aan gehecht. Beide grenzen, zowel wat betreft *ich* als *mich*, betreffen bovendien lexicale grenzen. De Uerdinger linie is aan Duitse kant meestal een algemenere klankverandering die past in het beeld van de Rijnlandse waaier.

De tweede persoon enkelvoud

Goossens (1995) biedt in zijn taalatlas van noordelijk Rijnland en zuidoostelijk Nederland een zeer compleet overzicht van de subjectsvormen van de tweede persoon enkelvoud en meervoud. Zijn belangrijkste bron voor het Nederlandse taalgebied was het materiaal van de *Reeks Nederlandse Dialectatlassen (RND)*. Hij heeft geen gebruik gemaakt van het *SGV*-materiaal en de vraag is hoe zich dat materiaal verhoudt tot zijn resultaten. Het *RND*-materiaal is in elk geval jonger dan het *SGV*-materiaal. De *SAND* is nog jonger maar het is door het relatief klein aantal plaatsen in het Limburgse gebied slechts mogelijk enkele globale vergelijkingen te maken.

Bij het enkelvoud is allereerst de grens van de *du*- vs. *gij*-vorm van belang, de *du*-linie of -isoglosse, die in het gebied dat door de *SGV* omvat wordt, ten noorden van de Uerdinger linie loopt. Venlo kent ook de *du*-vorm of liever gezegd de *dich*-vorm. Waar en hoe komt de objectsvorm in subjectspositie terecht? Goossens (1995 en 1996) constateert, zoals ook door anderen eerder is vastgesteld, dat we dit type verschuiving geregeld aantreffen in allerlei talen en dialecten. Ons Nederlandse 'hun' is een voorbeeld, maar ook het Zeeuwse 'ons'. Kaart 2.3.8.1 van de *SAND* biedt een overzicht van de gevonden objectvormen voor subjectpronomina. Het verschijnsel doet zich frequent voor in het hele Nederlandse taalgebied. Het enige pronomen dat zich hieraan heeft weten te onttrekken is *ik*. Het gaat bij dit soort verschuivingen (meestal) om benadrukte subjectsvormen.

Goossens (1995) stelt vast dat onderzoek van Frens Bakker (1990) heeft aangetoond dat *dich* zich in de buurt van Venlo verspreid heeft ten koste van de *doov*-vor-

men, want zo wordt *du* uitgesproken in dat gebied. Venlo zou het centrum van deze vernieuwing in het midden van Limburg zijn. De vraag is dan of Venlo het ergens vandaan heeft, en het is dan wel aardig om, zoals Goossens doet, te suggereren dat het wellicht uit Maastricht komt, hoewel daarvoor geen enkele aanwijzing is. Het Nederlandse *hun* laat zien hoe snel zich een objectvorm in subjectpositie kan verspreiden (Van Hout 2003).

Als dat proces zo snel kan gaan, wordt dat wellicht weerspiegeld in een vergelijking van oudere (*SGV*) met nieuwere (*RND*) data. In de *SGV*-enquête is de *dich*-vorm in 14 plaatsen aangetroffen. Deze uitkomst is gebaseerd op de opgaves voor pagina 13 van de oorspronkelijke *SGV*-vragenlijst.

Allereerst valt op dat meer dan de helft van de betrokken plaatsen (8 van de 15) het doublet *du/dich* opgeeft, wat betekent dat het een wijkend of juist een groeiend verschijnsel is. Een vergelijking met de *RND*, en wel de gegevens van zin 114, levert voor de plaatsen die in beide onderzoeken betrokken waren het beeld op dat in tabel 2 te vinden is.

Tabel 2

	SGV du	SGV du/dich	SGV dich
RND du	26	3	1
RND dich	4	2	3

Kruistabel van de du- en dich-vormen in SGV en RND voor die plaatsen die in beide dialectenquêtes voorkomen

Het patroon in tabel 2 wijst overduidelijk op veranderingen. Er is één plaats van *dich* naar *du* gegaan, terwijl vier plaatsen van *du* naar *dich* zijn gegaan. In elk geval blijken de grote plaatsen mee te doen, met uitzondering van Roermond. Intussen is ook Roermond overstag, zoals te lezen valt in het *Remunsj Woardeboek* (Kats 1985). De verschuiving van *du* naar *dich* doet zich blijkbaar primair voor in de grotere plaatsen, de Limburgse steden, zo zouden we ze kunnen omschrijven. Het betreft in elk geval Maastricht, Venlo, Heerlen, Sittard, Roermond en Valkenburg. De kleinere plaatsen doen pas mee in navolging van de grotere en daarmee zou het een proces zijn van hiërarchische diffusie. De grote plaatsen steken primair de andere grote plaatsen aan. Blijkbaar kennen de dialecten top-down processen, ook in de moderne tijd, en deze processen zijn niet gerelateerd aan de top-down of levelling processen die bij de invloed van de standaardtaal horen. Overigens heeft in Belgisch Limburg de *dich*-vorm allang de overhand, zoals te zien is op Textkarte 5 in Goossens (1995).

Het verschijnsel van de objectvorm *dich* in subjectpositie verdient zeker verder onderzoek. Er kan nog op gewezen worden dat het *Rheinische Wörterbuch* (Müller, J. e.a. 1931-71) de vorm *dich* nog geeft voor de imperatief. In de inleiding van het *Heerlens woordenboek* (Veldeke Heële 2000) wordt op pagina 50 gewezen op het bestaan van affectieve en intensieve vormen: *iche*, *diche* en *miche*. Opnieuw duikt de objectsvorm op in een positie die nadruk kent. Goossens (1995) stelt vast dat een verschuiving van object naar subject vaker voorkomt, maar dan doet zich de vraag voor of dat te maken heeft met een verzwakking van de positie van *du*. Verzwakt *du* zelf of raakt het geassocieerd met de zwakkere sjwa-varianten die zich veelvuldig in het Limburgs voordoen? De invloed van de standaardtaal biedt geen uitkomst, omdat de *dich*-vorm niet beter of directer aansluit bij het Nederlandse pronominale systeem. Zijn in eerste instantie vooral grotere plaatsen met complexere taalverhoudingen gevoelig voor dit type van veranderingen? Biedt dat een verklaring voor het feit dat *dich* vooral in de grotere Limburgse plaatsen gevonden wordt? Of heeft er, misschien parallel, een betekenisverschuiving voor *du* plaatsgevonden waardoor het een zeer direct pronomen is geworden, dat te informeel en te neerbuigend is gaan klinken?

In het eerder vermelde onderzoek van Mulders komt nog een interessant gegeven te voorschijn. Sevenum had *doow* in de *SGV*, maar *RND* geeft al *dich*-vormen. Mulders vindt bij haar dialectsprekers 8x *dich* en 1x *du*. Venlose expansie?

Misschien ligt een meer taalkundige verklaring meer voor de hand. *Mich* past zich gewoon aan aan de grens die er echt toe doet in de scheiding tussen de noordelijke en de zuidelijke dialecten in Limburg, nl. de *du/gij*-grens. Het gaat bij deze grens niet alleen om een pronomen maar ook om de werkwoordsmorfologie, waarbij vooral de uitgang opvalt: *t* bij *gij*, *s* bij *du/dich*. We hebben niet zoveel van dat soort grote morfologische verschillen in het Nederlandse taalgebied. Kortom, het gaat om een opvallend en frequent verschil. En daarmee zou Van Ginneken (1913) bijna gelijk hebben met zijn indeling, want hij koos voor de *mich*-linie. De grenzen in het midden van Limburg verdienen verder onderzoek door er de oordelen van de dialectsprekers in dat gebied bij te betrekken. Waar ligt in hun perceptie de grens tussen noord en zuid? Ik ben ervan overtuigd dat het grote verschil bij de *du/dich*-grens ligt.

Bij een dergelijk onderzoek kan dan ook aandacht besteed worden aan Horst en omliggende plaatsen, zoals die nu netjes ingeklemd liggen tussen de *du/gij*-grens en de *ee/oo*-grens en stoottoon/sleptoon-grens op kaart 1. Mieke Steegs deed voor haar bachelor taalwetenschap onderzoek naar het dialectspreken in en om Horst. Zij deed onderzoek op een grote school voor het voortgezet onderwijs. De cijfers die ze vond stegen duidelijk uit boven het Limburgse gemiddelde. Meer dan 70% van de schoolgaande jeugd gaf aan dialect te spreken als moedertaal. Horst en om-

geving lijken een buffer te vormen tussen de noordelijke en zuidelijke dialecten. Naar dialectvorm zijn ze noordelijk, in hun gehechtheid aan het dialect zijn ze zuidelijk. Het kan bijna geen toeval zijn dat Rowwen Hèze uit dat gebied komt, waarbij overigens opvalt dat veel Nederlanders het dialect van Rowwen Hèze Limburgs noemen. Noordelijk Limburgs, zo zouden we daar aan toe kunnen voegen, al klinkt dat misschien wat overbodig.

Enkele aandachtspunten

Limburg is op vele punten een aantrekkelijk dialectgebied met veel variatie. De dialectgeografische variatiepatronen zijn vaak stabiel, ook al omdat de standaardtaal van bovenaf druk uitoefent op de dialecten, hetgeen ten koste gaat van de onderlinge beïnvloeding tussen de dialecten. Maar er zijn veranderingen die met veranderingen binnen en tussen dialecten te maken hebben. De opkomst van *dich* in subjectpositie is zo'n verandering. Hier speelt het Nederlands geen rol, terwijl tegelijkertijd de grotere plaatsen in Limburg de verandering laten zien. Het waarom van deze verandering verdient beslist nader onderzoek, zoals hierboven is aangegeven. Wat van belang bleek was steeds dat de *SGV*-gegevens een belangrijke maatstaf zijn voor de toestand in de Limburgse dialecten aan het begin van de vorige eeuw.

Op basis van de *SGV*-enquête zijn de kernisoglossen van Limburg vastgelegd. Een belangrijk punt blijft de scheiding tussen de noordelijke en de zuidelijke dialecten. De dialectologen zijn het nog steeds niet eens over het belang van de *ich*-lijn. In de meest recente indeling van Cornelissen vormt de *ich*-lijn de scheiding tussen de noordelijke Kleverlandse dialecten en de zuidelijke Zuidnederfrankische dialecten. Van Ginneken nam *mich* als scheidslijn, waardoor het *mich*-kwartier door hem bij de zuidelijke Limburgse dialecten gerekend werd. Het is opvallend dat nooit de *du*-lijn als kernisoglosse naar voren is geschoven.

Welke indeling de beste is, zou bevestigd moeten worden door onderzoek naar de perceptie van dialectsprekers. Hoe delen de dialectsprekers zelf het dialectgebied in? Daarbij zou bijzondere aandacht uit moeten gaan naar de positie van Horst en omliggende plaatsen. Het is verleidelijk om van een Horster buffer te spreken, vanwege het hoge aantal jongere dialectsprekers dat daar woont. Dat hoge aantal moet bijgedragen hebben aan de verwachting dat het een kwestie is van geduld, rustig wachten op de dag dat heel Holland Limburgs lult.

Tot slot kan nog opgemerkt worden dat verder onderzoek naar de andere pronomina zeker de moeite waard is. De globale indelingen zijn duidelijk, maar er tekenen zich soms nieuwe patronen af, zoals voor *gier*: de *deer/dier*-vormen lijken in opkomst in het zuidelijkste deel van Limburg, ten koste van de *geer/gier*-vormen.

Een ander punt is de wijze waarop de pronomina van de eerste en tweede persoon vaak vormgelijkenis vertonen: *veer-geer*, *vier-gier*. Is dat een systematisch verschijnsel en kan in deze paradigmavorming ook de derde persoon meervoud betrokken zijn? Dit soort vragen gaat over de interne systematiek van de pronominale systemen en voor de beantwoording van dergelijke vragen kan de *SGV*-enquête een wezenlijke rol spelen.

Literatuur

- Aarts, F. (2002), *Mestreechs. Eus moojertaol. 'n Besjrijving vaan 't dialek van Mestreech*. Veldeke veldeke Krink Maastricht, Maatsricht.
- Bakker, F. (1990), Doow, dów en doew, verdwenen vormen in Noord-Limburg. In: *Veldeke* 65, 107-111.
- Barbiers, J. et al. (2005), *De syntactische atlas van de Nederlandse dialecten*. Deel 1. Amsterdam University Press, Amsterdam.
- Cornelissen, G. (2002), Dialekte und Standardsprachen im Maas-Rhein-Gebiet. *Volkskultur an Rhein und Maas* 2(2), 38-40.
- Cornips, L. (2001), Over inherente vormen binnen de eigen groep. Hun doen allemaal van die rare woorden, weet je. *Taal en Tongval* 52, 47-60.
- Daan, J. (1968), *Dialecten. Atlas van Nederland*. Noord-Hollandse Uitgevers Maatschappij, Amsterdam.
- Dinter, W. van et al. (1993), *Dialectwoordenboek van de gemeente Gennep*. Stichting Dialectwoordenboek van de Gemeente Gennep, Gennep.
- Ginneken, J. van (1913), *Handboek van de Nederlandsche taal*. Malmberg, Nijmegen.
- Goossens, J. (1995), *Sprachatlas des nördlichen Rheinlands un des südöstlichen Nederlands. Fränkischer Sprachatlas*. Deel 2. Elwert, Marburg.
- Goossens, J. (1996), Een geïsoleerd voornaamwoord: Limburgs doe, dich, dijn. *Mededelingen van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde* 88.
- Goossens, P. (1968), Isoglossen in Noord-Limburg. In: J. Houx, A. Jacobs en P. Lücker, *Tegels dialek*. Tegelen, pp. 64-70.
- Hout, R. van (2003). Hun zijn jongens. In J. Stroop (red.). *Waar gaat het Nederlands naartoe?* Bert Bakker, Amsterdam. pp. 277-286.
- Kats, J.C.P. (1985), *Remunjs Waordeboek*. Van der Marck, Roermond.
- Müller, J. e.a. (1931-71), *Rheinisches Wörterbuch*. Klopp, Bonn/Berlin.
- Schrijnen, J. (1920), *De isoglossen van Ramisch in Nederland*. Brand, Bussum.
- Veldeke Heële en umsjtrieëke (2000), *Woadboek He:lesj Hollendsj vuur Heële en umsjtrieëke*. Veldeke Heële en umsjtrieëke, Heerlen.